

Рысбаева Г.К.,
**Әулиелі, киелі жерлерге табыну
салтына қатысты
фразеологизмдердің
этнолингвистикалық сипаты**

Мақалада түркі халықтарының фетиштік қалдықтары, әулиелі, қасиетті орындарға, киелі жерлерге сыйыну, әулиеге табыну салты жайлы айтылады. Әулие культіне байланысты фразеологизмдер және пайғамбар, періште, хор қызы сөздерінен туындаған культтік фразеологизмдердің этнолингвистикасы талданады.

Халықтың көптеген ырымдары фетиштік қасиеті бар әулиелі, киелі жерлерге табыну салтына байланысты. Қазіргі діндердегі әулие ұғымы алғашқы қауымдағы адамдардың ата-бабаға табынуынан шыққан. Әулиеге табыну ислам, христиан діндерінде көп тараған. Әулиелерге табыну ата-бабалар әруақтары мен киелі жерлерге табынумен тығыз астарласып кеткен. «Әулие» деп аталатын мекендер өте көп. Сайрам қаласында ондаған «әулие» жерлер бар. «Сансыз бап» деп аты шыққан мұндағы көп «әулие» жерлердің бірі біздің заманымыздың XI ғасырының соңы мен XII ғасырдың басында өмір сүрген дінбасылары. Әулие культіне байланысты әулие болса, әулие тұтты, кімнен әулие еді, әулиеден әулие қоймады, әулиеге сыйыну, әулиеге түнеді, әулие-әнбие, әулие ата, әулиесу, әулиеден сұрау, әулие ағашқа шықты, әулие алдында, әулиешілік, әулиелі және т.б. сөздер мен сөз тіркестері пайда болған. Сонымен қатар, «пайғамбар, періште, хор қызы» сөздерінен туындаған культтік фразеологизмдердің қолданысы туралы да айтылады.

Түйін сөздер: әулиелі, киелі жерлер, киелі жерлерге сыйыну, әулиеге табыну салты, пайғамбар, періште, хор қызы.

Rysbayeva G.K.
**Ethno-Linguistic Character of
Phraseologisms Related to the
Custom of Saints and Holy Sites
Worshipping**

The article deals with the Turkic people fetish related to the custom of worshipping the saints, holy sites, forces of nature, idolisation of certain things and honoring of sacred trees. The ethno-linguistic nature of cult phraseologisms «paigumpar, perishte, hor kyzy» (prophet, angel, heavenly maiden) has been explored.

There are a lot of sites bearing the name «Auliye» (Saint). In the city of Sairam there are dozens of holy (auliye) sites. The holy site called «Sunsyz bup» is the burial place of theologians of the end of the XIth century and the beginning of the XIIth century AD. Such phrases as auliye bolsa, auliye tutty, kimnen auliye edi, auliyyeden auliye koimady, auliyyeghe syinu, auliyyeghe tunedi, auliye-anbi, auliye ata, auliyesu, auliyyeden surau, auliye agashka shykty, auliye aldynda, auliyyeshilik, auliyyeli and etc. appeared in connection with the cult of saints. Alongside with this, the usage of phraseologisms that came into being with the words «paigumpar, perishte, hor kyzy» (prophet, angel, heavenly maiden) has been analyzed.

Key words: saints, holy sites, worshipping of holy sites, custom, the prophet, angel, heavenly maiden.

Рысбаева Г.К.
**Этнолингвистический характер
фразеологизмов, связанных
с обычаем поклонения святым
и святым местам**

В статье рассматриваются остатки фетиша тюркских народов, относящиеся к обычаю поклонения святым, священным местам, силам природы, идолизирование отдельных вещей, почитание священных деревьев. Рассматривается этнолингвистический характер культовых фразеологизмов пайғамбар, періште, хор қызы (пророк, ангел, райская дева).

Поклонение святым тесно связано с поклонением святым местам и предкам. Существует очень много местностей с названием «Әулие» (святой). В городе Сайрам есть несколько десятков святых мест «әулие». Святое место под названием «Сансыз бап» является захоронением богословов конца XI века и начала XII века нашей эры. Такие словосочетания, как әулие болса, әулие тұтты, кімнен әулие еді, әулиеден әулие қоймады, әулиеге сыйыну, әулиеге түнеді, әулие-әнбие, әулие ата, әулиесу, әулиеден сұрау, әулие ағашқа шықты, әулие алдында, әулиешілік, әулиелі и т.д., появились в связи с Культом Святых. Вместе с тем, исследуется использование фразеологизмов, возникших со словами «пайғамбар, періште, хор қызы» (пророк, ангел, райская дева).

Ключевые слова: святые, священные места, поклонение священным местам, обычай поклонения святым, пророк, ангел, райская дева.

**ӘУЛИЕЛІ, КИЕЛІ
ЖЕРЛЕРГЕ ТАБЫНУ
САЛТЫНА ҚАТЫСТЫ
ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ
ЭТНОЛИНГВИСТИКА-
ЛЫҚ СИПАТЫ**

Қазіргі тіл білімінде тілді ұлттың рухани-мәдени қазынасы ретіндегі зерттеудің ауқымы кеңейе түсуде. Тілдегі әртүрлі бірліктер арқылы халықтың өмір сүру тәжірибесі мен салт-санасынан, әдет-ғұрыптарынан, тұрмыс-тіршілігінен, дүниетанымынан, наным-сенімдерінен хабардар болуға болады. Тіл білімінің антропология, психология, философия, логика, мифология, этнография, т.б. салаларымен тығыз байланыста зерттелуі нәтижесінде танылып, ашылып отырған түркі тілдеріндегі культтік фразеологизмдердің мағынасын түрлі аспектіде қарастыру – жаңаша көзқарастың дәлелі. Культтік фразеологизмдер қандай да болмасын халықтың рухани-мәдени концептілер жүйесінде өзіндік орны бар фетиштік ұғымдарға байланысты.

Түркі халықтарының фетиштік қалдықтарына әулиелі, қасиетті орындарға, киелі жерлерге сыйыну, әулиеге табыну салты, табиғат күштеріне табыну салты, жекелеген заттарды пір тұту, киелі ағашты қастерлеу салты жатады. Халықтың көптеген ырымдары фетишизм сеніміне байланысты. Су культі, От культі, Тау культі және Ағаш культі ерекше құрмет көрсетіп, олардың дүлей күштерінен қорқып, оларға сыйынып, табынатын болған. «Фетишизм» – деген термин португал тіліндегі *feitico* құбылмалы зат деген ұғымды білдірсе, французша *fetich* – пұт, жансыз заттарға табынуды білдіреді. Демек, фетишизм – керемет қасиеттері бар жансыз заттарға табыну [1, 259]. Басқаша айтқанда, фетишизм дегеніміз заттар мен табиғат құбылыстарына табыну.

Әулиелі, киелі жерлерге табыну салтына тоқталамыз. Қазіргі діндердегі әулие ұғымы алғашқы қауымдағы адамдардың ата-бабаға табынуынан шыққан. Әулиеге табыну ислам, христиан діндерінде көп тараған. Әулие сөзінің баламасы – *Уәли*, *Вали* (көпше түрі айлийа). Құранда Уәли термині Алла мен Пайғамбарға қатысты «жарылқаушы», ал адамдарға қатысты Алланың үмбеті деген ұғымды білдіреді. Хадистерде ол «жақын болу» деген мағынаны аңғартады. Сөйтіп ол Құдайдың (Алланың Уәлиі) «жақыны», «досы», тіпті «сүйіктісі» деген түсінікке ие болады. Уәли пайғамбарлық қызмет атқаруға міндетті емес, есесіне әрбір пайғамбар Уәли болуға тиіс. «Әулиелерге» және олардың табытына сыйыну мұсылман елдерінде кең тараған [2, 186].

«Әулие» – діни наным бойынша адам тағдырына ықпал жасайтын «қасиетті», киелі жан [3, 651]. Бақсы – ислам дінінен бұрынғы заманда пайғамбар, *әулие* тәрізді болған (С.Сейфуллин). Әулие сөзінің екінші мағынасы – ең қадірлі, таңдаулы, керемет деген мағынаны білдіреді. *Әулие* білгіш айтты деп, Жазылған талай қате көп (Ш.Құдайбердиев).

X-XI ғасырдың өзінде-ақ «әулие» деп танылғандардың басына күмбез тұрғызу әдетке айналған. Күмбез тұрғызу – сол «әулие» деп танылғандарды құрметтеу. Мәселен, сонау ерте замандардан египет жұртының фараондарды «құдай» деп табынуынан бастап, христиандық, мұсылмандық «әулиелерге» сыйыну салты зәулім күмбездер салумен тығыз байланысты болды. Мәселен, Египетте қазірге дейін сақталған пирамидаларды діндар халық әлі күнге дейін құрметтеп, табынады. Хеопс пирамидасының аумағы бірнеше километр. Меккедегі үлкен тасты, яғни қағбаны мұсылман дінбасылары кейінірек «қасиетті, әулие тас» деп жариялап, исламның орталығы Мұхаммедтің тұрағы Меккеге мұсылман дініне кірген адамдардың келіп сыйынуын ойлап шығарған.

Әулиелерге табыну ата-бабалар әруақтары мен киелі жерлерге табынумен тығыз астарласып кеткен. «Әулие» деп аталатын мекендер өте көп. Сайрам қаласында ондаған «әулие» жерлер бар. «Сансыз бап» деп аты шыққан мұндағы көп «әулие» жерлердің бірі біздің заманымыздың XI ғасырының соңы мен XII ғасырдың басында өмір сүрген дінбасы Мир-Әли-Баба деген адамға салынған күмбез. XII ғасырда өмір сүрген Ибраим –Атаға да күмбез салынған. Ибраим-Атаның жұбайы Қарашаш – Ананың да күмбезі бар. Ал бұлардың баласы Ходжа-Ахмет-Яссауидің бүкіл Орта Азияға белгілі аса ірі дін басы болғаны жақсы мәлім. Онымен қаһарлы хан Ақсақ Темірдің өзі санасқан. Яссауидің күмбезі қазіргі Түркістан қаласында, 1397 жылы салынып болған.

Ескі Отырар қаласының маңындағы «әулие» Арыстанның (Яссауидің ұстазы), XV ғасырда түгел қирап біткен Құмкент қаласының (Қаратау сыртында) қасындағы Баба-түкті-Шашты-Әзиздің, ескі Тараз қаласындағы Қараданның (XI-XII ғ.), Айша-Бибінің (XII-XIII ғ.), Смарқандағы толып жатқан «әулиелердің», оның ішінде аса ірі құрылыс – Шах.

Оңтүстік Қазақстан облысының Георгиев ауданында, Алатаудың аласара барып бітетін жерінде айыр өркеш нарша шөккен ескі Қазығұрт тауы бар. Барлық деректерге қарағанда оның «әулиелігі, киелілігі» туралы аңыз өте ер-

те заманнан бар. Мұсылман дінінің тұрғысынан бұл аңыз былай деп айтылады. Жер жүзін топан су қаптағанда Нұх пайғамбар әрбір жәндіктен бір ұрғашы бір еркегін қайыққа салып, телегей теңіз су бетінде жүзе беріпті-мыс. Топан су жер дүниені қаптағанда аласа болса да сол Қазығұрттың басын көме алмапты. Нұх пайғамбардың кемесін тышқан тесіп қойып, жылан оны денесімен бітеп, кеме жүзіп отырып әрең дегенде су шалмай тұрған Қазығұрттың басына аман-сау жетіпті-міс. Опат болып суға кеткен барлық жан-жануардың бір еркек, бір ұрғашы тұқымы осы Қазығұрт басында отырып судың қайтуын күткен. Су қайтқан соң бұлар тіршілік етіп, олардан ұрпақ тараған. Сонда Қазығұрт тауының «әулиелігінен» ғана оның басын топан су ала алмаған деп уағыздайды. Қазығұрт туралы аңызда:

Қазығұрттың басында кеме қалған,
Ол әулие болмаса неге қалған,
Жетім қозы басында жатып қалып,
Ойсыл қара жануар содан қалған.

Қазығұрттың басында кеме қалған,
Ол әулие болмаса неге қалған,
Жетім қозы басында жатып қалып,
Шопан ата жануар содан қалған... –

деп барлық жан-жануарлардың «иелерін» атап кете береді.

Бұл таудың басында кеме пішіндес тас және жылы бұлақ бар екені рас. Бірақ бұл екеуі «әулиеліктің», кереметтің белгісі емес. Бұлақ табиғатта кездесе беретін минералдық сулы бұлақтардың бірі. Ал кеметас қолдан жасалған немесе өзінің табиғи қалпы сондай. Ол түгіл, желмен, жаңбырмен мүжіліп, жан-жануарларға өзінен-өзі ұқсап қалған тастар да кездеседі [4, 23]. Әрбір заттың, жануардың өз алдына иесі, құдайы бар деп білу тотемизмге тән құбылыс.

Халықтың көзқарасы бойынша жаратылысынан тысқары күш бар. Олардың күш алып сыйынатын пірі, қанатты тәңірісі, қолдаушысы дәу алыптары болмақ. Қазақ аңыздарында ондай сәуегей әулиенің, пірлердің, ер Шойлан сияқты алыптардың ерте кезде тұратын жерлері «Дәу үңгірлер», «Әулие тастар» (Тарбағатай тауында), «Әулие үңгірлер» (Баянауылда), «Қоңыр әулие» (Шыңғыстауда), «Қазығұрт үңгір» (Шымкенттің қасында), «Бұхтырма үңгір», тағы басқалар, қазақ даласында көп.

Көп ғалымдардың байқауынша, Баян тауы мен Қарқаралыдағы «Әулие үңгірлер» дөңгелек не сопақ үйге ұқсаған, кірер аузы, төбесінде терезе сияқты тесігі бар, іші адам қолымен өңделген,

адам тұрған орындар. Шыңғыстаудағы «Қоңыр әулие» қазақ аңыз бойынша ерте кезде сәуегейлер, әулиелер тұрған «Ұйық үңгір». Оның кіретін аузында әйелдің суретін қиып түсірген мүсін тас боған, маңайы толған пантеон. Абай оны әдейі іздеп барып көріп, үңгірдің аузына атын жазып кеткен. Қазақтар бұл мүсін тасқа келіп бас иіп жүретін болған. Үңгірдің ішінде бұрын шойын қазан, қоладан құйып жасаған кісі бейнелері тұрған. «Қоңыр әулие» деп ат қоюдың өзі оның кәделі орын болғанын көрсетеді.

Төле бидің «Қарлығаш әулие» атануы туралы мындай аңыз бар екен: Қарлығаш – қасиетті құс, адам баласының досы. Сендер білесіңдер ме? Ертеде дүние жүзін топан су қаптағанда Нұх пайғамбардың кемесін суға батудан аман алып қалған осы қарлығаш! Адам баласына қастандық жасамақ болған жыланнан да қорғап қалған осы қарлығаш! Мен жау келді деп үйімді жығып, оның ұясын бұзып балапандарын шырылдатар жайым жоқ! Сендердің де бала-шағаларыңды улатып-шулатып қырып, қырғын-сүргін қылып жатса, жақсы көресіңдер ме! Бар, хандарыңа осы сөзімді айтып барыңдар! Жоңғар жігіттері барып Төле бидің осы сөзін айтса, Қонтайшысы: - Ол әулие адам екен, оған тимендер, оның төңірегіндегі елін де қозғамандар! – депті. Содан былай қарай Төле би «Қарлығаш әулие» атанып кетіпті [5, 62-63].

Әулие культіне байланысты *әулие болса, әулие тұтты, кімнен әулие еді, әулиеден әулие қоймады, әулиеге сыйну, әулиеге түнеді, әулие-әнбие, әулие ата, әулиесу, әулиеден сұрау, әулие ағашқа шықты, әулие алдында, әулиешілік, әулиелі* және т.б. сөздер мен сөз тіркестері пайда болған. Мысалы: Төрде отырған әулие енді қалтасынан ескілеу бір шүберекке түйілген нәрсені алып, ішіндегі құмалақтарды текемет үстіне төкті («Қазақ әдебиеті»).

Әулиеге ат айтты – құрбан шалды, садақа берді деген мағынада. Әулиеге ат айтып, Қорасанға қой айтып, Шыбын жанға жан айтып, Артынан қуып келіпті, Өлгенде көрген шешесі («Қыз Жібек»). *Әулиеден әулие қоймады* – дала кезіп әнбиелерге (әулиеге) жалбарынды. Шал баласыз болып, әулиеден әулие қоймай қыдырып, етегін шеңгел сыдырып, өлдім-талдым дегенде бір перзент көрген екен (Қазақ ертегілері). *Әулие тұтты* – қадірлеп қастерледі, бас иді, құрметтеді, сыйлады деген мағынада. Оқымыстыны көрмеген қыз ғалым деген атты әулие тұтатын (Т.Ахтанов). *Әулиеге сыйыну* – әулиеге табыну, жалбарыну деген мағынада. Өлі күнге дейін ұл өзіңе керек болса, өзге әулиеден

сұрап, өзге әулиеге сыйынып, ел елдің елдігі кетіп бара жатқанда, ұл өзіңнен бұрын елге керек болғанда, басқадан емес, тек әулие Умай анадан сұрайтынымыздың сыры осында көрінеді (Б.Нұржекеев). *Кімнен әулие еді* – қай жері артық, қадірлі еді деген мағынада. Немене? Кімнен әулие едің? Тең көрмей тұрмысың әлде, бекзада неме? – дейді Жүзтайлақ бастырмалатып (М.Әуезов). *Әулиеге түнеді* – бұл жерде «кездейсоқ, әлдекімнен» деген ұғымда айтылып тұр. – Әулиеге түнеп тапқам жоқ. Бұл сенің де балаң... (Ә.Нұрпейісов). *Әулие-әнбие* – қасиетті, киелі жандар, пайғамбарлар. Мұстапа біріне жарытпады. Мұхаммет пайғамбар, төрт шадияр, әулие-әнбиелер жайындағы аз әңгімесін алдақашан айтып бітірген (Ғ.Мұстафин). Бақсылар мәжусилердің аруағына да, мұсылмандардың әулие әнбилеріне де сиынды (Қазақ ССР тарихы). Он сегіз мың ғаламды, Халық қылып бар еткен, Неше әулие, әнбие, Неше хакім пана еткен (А.Байтұрсынов). *Әулиедей* – әулие сияқты деген мағынада. Мінезі әулиедей ел айтатын, Құлқынға құл болуды білмейді ақын; Жаны әзір сүйгені үшін құрбандыққа, Бүкпесіз жүрек сырын айтар жұртқа (Ә.Тәжібаев). *Әулиелік* – алдын ала болжаушылық. – Мұқан, сен бері кел, отыр мына араға. Сопылық пен әулиелік екеуміздің не теңіміз (Ә.Көшімов). – Әулиелігіңізден айналайын ағасы, бүгін бәрімізді әбден риза еттіңіз, көп жасаңыз! (Б.Нұржекеев).

Осындай культтік сөзге «*пайғамбар, періште, хор қызы*» тәрізді сөздер жатады. Культтік фразеологизмдер лиро-эпос жырларында, ертегілерде, мақал-мәтелдерде, фольклорлық және көркем шығармаларда жиі кездеседі. «*Әулие, пайғамбар, періште, хор қызы*» сөздерінен туындаған культтік фразеологизмдер тек алғыс, тілек мағынасында ғана қолданылады.

Пайғамбар парсы сөзі, парсы тілінде пайғамбар (пророк) алдын ала болжайтын әулие [3, 651]. Діни ұғым бойынша алла тағаланың адамдарға жөн үйрету үшін жіберген елшісі. «*пайғамбар жасына келген кісі*», «*пайғамбар жасында*» деген сөздің мағынасы шашына ақ кіріп қартая бастаған кісі, жасы алпыстан асқан кісі. Тарихи әдебиеттің айтуы бойынша Мұхаммед пайғамбар 63 жасқа келіп өлген екен, осы жас мұсылмандарда киелі болып есептелген. Осыдан келіп, мынадай наным, «*Пайғамбар жасына келген кісі, Пайғамбар жасында*» деген жас өлшемін туғызған. Пайғамбар сөзінен туындаған сөз тіркестері: *пайғамбар адам, пайғамбардың жолындамыз, пайғамбар жол салды, пайғамбардың туган күні, пайғамбардың үмбеті,*

пайғамбардың тұқымы, пайғамбардың өмірі, пайғамбардың сөзі, пайғамбардың хадісі т.б. Мынау дәулетбай қария ғой. Жарықтық бұл бір *пайғамбар адам* /Е.Әкімқұлов/. *Пайғамбардың толық өмірі* өзі өлген соң жүз отыз жылдай уақыт өтіп барып жазылыпты /Ж.Молдағалиев/. *Пайғамбар жасындағы түрі* мынау. Бала кезінде қандай болды екен? Анасы сорлы ошаққа түсіріп, отқа құлатып алмай, қалай өсірді екен десеіші /Ә.Нұрпейісов/. *Пайғамбардың (алланың) жолындамыз* деген тіркес пайғамбар ұстаған дін жолында немесе мұсылманшылық шарттарын бұзбай, дін ұйғарған жөнмен жүрді деген мағынада. *Алланың, пайғамбардың жолындамыз*, ын-тамызды бұзбастық иманымыз. Пайда, мақтан әуесқой – шайтан ісі, кәні, нәпсіні тыйғанымыз? (Абай).

Араб тілінен енген *хор қызы* деген сөз де жұмақтағы сұлу қыз, періште деген мағынаны білдіреді. Діни наным бойынша жұмақта болатын мәңгі жас сұлу қыз [6;367]. Хор қызы сөзінен туындаған сөз тіркестері: *хор қызы, сұлулығы хор қызындай, бейіштің хор қызындай, хор қызындай көрік (келбет), хор қызындай тұс, хор қызындай тұлға, хор қызындай сылаңдау, хордың жақын шырағы, хор қылықты болу* т.б. Мысалы: сенен басқа *хор қызы*, болса да көңіл салмаспын /Қозы Көрпеш – Баян Сұлу/. *Сұлулығы хор қызындай* оның қарашаш атты әйелі болыпты /қазақ ертегілері/. Жібек жан, туа бермес сіздей перзент, бітіпті *хор қызындай* асқан *келбет* /Қыз жібек/.

Періште – парсы сөзі, парсы тілінде ферште (ангел) делінеді. Діни ұғым бойынша алла мен адамдардың арасын байланыстыратын – таза, күнәсіз бейнелер [6, 367]. Баян жастың тілеуін құдай берді, *періштелер* бұл сөзді естіп тұрды. Құдайдан сол мезгілде пәрмен болып, ер қозыке сілкініп тұра келді (Батырлар жыры). Періште сөзінен туындаған сөз тіркестері: *періштедей адал, періштедей аңыз болу, ақ қанат періштедей, періште жүзді, періште тұтты, періште қақты, періштенің құлағына шалынсын, періште ұяласын, періштедей таза, періштенің үніндей* т.б. Періште сөзінің екінші мағынасы аса көркем, кіршіксіз таза, асқан сұлу қыз дегенді білдіреді. Мысалы: *періштеден таза едің сен*, қиянат қылмаған, көңіл! /Ш.Құдайбердиев/. Төбенде айналады нәзік бір үн, арман болған *ақ қанат періштедей* /С.Мәуленов/.

Періште сөзі көбінесе тілек, бата айтқан кезде жиі қолданылады. *Періштенің құлағына шалынсын* деген тіркес – айтқаның келсін, ал

періште-те ұяласын – қолдасын, деген мағынада. *Періштенің құлағына шалынсын*, шырағым. Аузыңа май, астыңа тай, – деді /АТ/ бармаймын енді әріге, дұшпаныңның жолы тарылсын. Осы айтқанымның бәрі де *періштенің құлағына шалынсын!* Әумин! /«Беташар»/. Әумин десең, міне бата, қолдасын қызыр ата. Қыдырың қияласын, *періште ұяласын!* /«Беташар»/.

«*Әулие, пайғамбар*» культтік сөздері мақал-мәтелдер құрамында кездеседі. *Әулие турасында*: Әулие де қасындағысын қолдайды; Май –әулие, майсыз жарылқайтын қай әулие; Бақыл әулие болмас, әулие бақыл болмас; Алыстағы әулиеден, жақындағы машайық артық; Әулиеден бас жесең, тұра бара тас жерсің; *Пайғамбар турасында*: Пайғамбар да күйеуін сыйлапты; Пайғамбар да шарап ішкен, солардан әулие емеспіз; Еңкейгенге еңкей, атаңның қара құлы емес. Шалқайғанға шалқай, пайғамбардың ұлы емес т.б. Шалқайғанға шалқай, пайғамбардың ұлы емес; *періште турасында*: алтын көрсе, періште жолдан тайар; періштеден де бес мін табылар; көр кеуде періштеден, көпті көрген пері артық [7, 374].

Жоғарыда келтірілген араб-парсы тілдерінен енген культтік фразеологизмдер қазақ тілі лексикасының қомақты салаларының бірін құрайды. Сондықтан олар халық санасында мықтап орныққан. Әулиелер культінде ежелгі діни нанымдар исламдық кейіпке ене отырып, табыну іс-әрекеттерінің жиынтығын құрайды. Мазарды айналып өту, онда түнеу арқылы аруақтармен байланыс жасау, құрбан шалу, кіре берістегі маңдайша, есік, қабырғаларды қолмен ұстап тәуеп ету, құран оқу, теңге тастау, тақ санды шелпек немесе басқа тағам пісіріп тарату, маңдайдағы құдықтан су ішу, талдарға шүберек байлау, т.б. табыну ритуалдары канондық сипат алған.

Қорыта келе, «*Әулиелі, киелі жерлерге табыну салтына* қатысты фразеологизмдер лиро-эпос жырларында, ертегілерде, мақал-мәтелдерде, фольклорлық және көркем шығармаларда жиі кездесетіндігіні анықталып, «*Әулие, пайғамбар, періште, хор қызы*» сөздерінен туындаған культтік фразеологизмдер тек алғыс, тілек мағынасында ғана қолданыладының мысалдармен көрсетілді. Қазіргі кезде дүниенің тілдік бейнесін жалпы адамзат танымындағы әлем моделімен және дүниенің тұтас концептуалдық бейнесімен бірлікте қарастыру – әрі философиялық, әрі филологиялық зерттеулер нысаны болады.

Әдебиеттер

- 1 Атеистің қалта сөздігі / Орысшадан ауд.: Д. Мадеев, Е. Сапуанов, А. Бермаханов. – Алматы: Қазақстан, 1988. – 288 б. – Б. 259.
- 2 Энциклопедия «Ислам» / Бас ред. Р. Нұрғалиев. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы. Бас редакциясы, 1995. – 287 б. – Б. 186.
- 3 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1974-1986. – Том. I-X. – Б. 651.
- 4 Дүйсенбин Ж. Ислам дінінде «әулие жерлерге» табыну салты туралы. – Алматы: Қазмембас, 1958. – Б. 23.
- 5 Қазақтың би-шешендері. – Алматы: Жалын, 1993. – 400 б. – Б. 62-63.
- 6 Персидско-русский словарь / Под ред. Ю.А. Рубинчика. – М.: Советская Энциклопедия, 1970. – 784 с.; Том. 1. – 1983. – 579 с. – Б. 367.
- 7 Рысбаева Г.Қ. Әулие, пайғамбар, періште, хор қызы» сөздерінен туындаған культтік фразеологизмдер // Мышления язык лингводидактика. – Алматы, 2000. – Б. 374.

References

- 1 Atei'sting qalta so'zdigi / Ori'sshadan awd.: D. Madeev, E. Sapwanov, A. Bermahanov. –Almati': Qazaqstan, 1988. – 288 b. – B. 259.
- 2 E'nci''klopedi''ya «I'slam» / Bas red. R. Nurghali''ev. – Almati': Qazaq e'nci''klopedi''yasi'. Bas redakci''yasi', 1995. – 287 b. – B. 186.
- 3 Qazaq tilining tu'sindirme so'zdigi. – Almati': Ghi'li'm, 1974-1986. – Tom. I-H. – B. 651.
- 4 Du'ysenbi''n J. I'slam dininde «a'wli''e jerlerge» tabi'nw salti' twrali'. – Almati': Qazmembas, 1958. – B. 23.
- 5 Qazaqti'ng bi''sheshenderi. – Almati': Jali'n, 1993. – 400 b. – B. 62-63.
- 6 Persidsko-ruskiy slovar' / Pod red. Yu.A. Rubinchika. – M.: Sovetskaya Entsiklopediya, 1970. – 784 s.; Tom. 1. – 1983. – 579 s. – B. 367.
- 7 Ri'sbaeva G.Q. A'wli''e, payghambar, perishte, hor qi'zi'» so'zderinen twi'ndaghan kwl'ttik frazeologi''zmder // Mi'shlenni''ya yazi'k li''ngvodi''dakti''ka. – Almati', 2000. – B. 374.